

Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)

Regulations for Preventing Bribery in Tanzimat Period
(1839-1858)

Erdoğan KELEŞ*

Öz

Bu çalışma, yolsuzlukların en önemli sebebi olan rüşvetin önlenmesine dair yapılan kanuni düzenlemeleri içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'la birlikte sosyal ve ekonomik hayata ilişkin bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Çıkarılan nizâmnâmeler ile öncelikle nelerin rüşvet kapsamına girdiği tasvir edilmiş, daha sonra ise uygulanacak cezaların tespitiyle şahısların menfaat sağlamasına yönelik olarak rüşvet almalarının engellenmesine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Nizâmnâme, Rüşvet.

Abstract

This study covers legal regulations taken to prevent the bribery, which is the most significant cause of the corruption. Some regulations related to social and economic life were carried out with the inauguration of the Tanzimat decree in the Ottoman Empire. First, things perceived as bribery were defined in these regulations and then taking bribe for self-interest was discouraged by setting appropriate penalties.

Keywords: Ottoman, Tanzimat, Regulation, Bribe.

Tanzimat'ın ilanı sıralarına geldiğimizde, bütün alanlarda yeniden düzenleme girişimleri yapıldığını görüyoruz. II. Mahmud, devletin ana kurumlarında köklü reformlar yapmakla işe başlamış ve böylece Tanzimat'ın temelini atmıştır. Özellikle o devir Avrupası'nı model alan modern bir bürokrasi kurmak istemiştir. Öncelikle mevcut kurumlar Batı bürokrasisi esaslarına uydurulmaya çalışılmış, ilk başta memurları hariciye ve dahiliye olarak iki sınıfa ayırıp, memurlara maaş tahsis etmiş¹, ayrıca ehliyetless kişilerün memur olmasını önlemek için sınav usûlü² getirerek devlet işlerini önemli ölçüde aksatan rüşveti engellemek istemiştir. II. Mahmud'un özellikle devlet görevlilerine yönelik düzenlemeler yapmasının amacı halkın adaletle yönetilmesini sağlamaktı. Devlet görevlileri arasında rüşvetin ne kadar çok yaygın olduğunu bilen II. Mahmud, ceza kanunnâmesi yapılmasını emretti. *Rüşvet suçu* üzerinde durup, vükelâ ve memurlara maaş bağlandığını bu nedenle şer'an, dinen ve aklen yasak olan *irtişanın tamamen def' ve imhasının* gerektiğini belirtip, memurların görecekleri işlerin düzenlenmesini, işleyebilecekleri suçların ve cezalarında bir kanunnâme ile tespit edilmesini istedikten sonra gene rüşvete yönelerek, bu kanunnâme çıktıktan sonra hiçbir hatır ve gönüle bakılmaksızın hangi memuriyet ve hangi rütbeden olursa olsun rüşvet alan ve verenlere de ceza konulmasını istedi³.

II. Mahmud'un emri ile idari ve adli ıslahatı içeren iki kanunnâme hazırlandı. Bunlardan ilki Mayıs sonları 1838 (Ra 1254)'de basılarak birer nüshası bütün vilayet ve sancak merkezlerine gönderilen "Tarîk-i İlmîyye'ye Dâir Cezâ Kânûnnâme"si olup özellikle rüşvet ile mücadele etmek üzere konulmuş olduğundan, hükümlerinin çoğu rüşvetle kadı ve naip atanmasında verilecek cezalar ile ilgilidir. Buna göre, hediye, rüşvet ve dostluk yoluyla kadı veya naipler haksızlık yaptıysalar aldıkları rüşvet geri verilecek, kendileri de cezalandırılacaktır. Yine aynı yolla kadı atananlar var ise onlarda görevlerinden azledilip, onları kadı atayan kadıaskerde uygun bir şekilde cezalandırılacaktır. Ayrıca arpalık şeklinde kendileri'ne kaza'ların adalet işlerinden elde edilen gelir bırakılan, yüksek din alimleri, müderrisler, diğer ulema yerlerine, mutasarrıf oldukları kazalar için naib atamak istediklerinden alageldikleri aylık ve harçlarından fazla olarak rüşvet

*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999, s.23.

² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.55.

³ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969, s.275-276.

aldıkları anlaşılırsa rüşvet geri istenecek, bu işte aracı olanlar kimler ise cezalandırılacaklar, bu şekilde naib olan ise görevden azledilecektir. Hiç kimse rüşvet, aracılık ve merhametle hakim atanmayacaktır. Bu yolla atanan var ise verdikleri rüşvet geri alınacak, hakim ise azledilecektir. Rüşvet alan da ayrıca cezalandırılacaktır. Bir kimse hakim atandıktan sonra mütesellim, voyvoda ve muhtar gibi ileri gelir kimselere yararları dokunur diye hediye vermeyeceği gibi daha sonrada işi düşen halktan verdiği bu parayı tahsil yoluna gitmeyecektir⁴.

Memurlara ilişkin olarak 1838 tarihinde yürürlüğe konulmuş olan Ceza Kanunnâmesi'nin büyük bir kısmı memurların görevlerine ve rüşvete ayrılmıştır. Büyük ve küçük her memurun vazifesini yerine getirmekte sorumlu olduğu belirtildikten sonra rüşvetin kesinlikle yasaklandığı, alan ve veren büyük ve küçük her memurun cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Ancak, rüşvet *millet ve devletle yani kamu düzeni* ile ilgili ise alan kişi rütbesinden *hatt ve tenzil (indirme, aşağı düşürme)* olunacak, aldığı para ise devlet hazinesine verilecektir. Rüşvet alan kişi devlet memur değilse sadece *ta'zir (tekdir, ihtar etme, duruma göre hapis veya dayak cezası)* cezası uygulanacaktır. Öyleyse kamu düzenine zararı olmayan küçük hediye ve bahşişler rüşvet sayılmamıştır. Yine rüşvet veren memur ise aynı alan gibi cezalandırılması istenirken, yok eğer memur değilse haline göre *ta'zir* ile cezalandırılması istenmiştir. Yani ceza kesin bir hükme bağlanmamış, hakim kararına bırakılmıştır. Ancak rüşvetin bir kişinin nefsinin korumak amacıyla verilmesi durumunda ise veren kişiye bir ceza uygulanmazken alan kişiye ise uygulanacaktır. Ayrıca kanunnâmeye göre devlet hizmetinde bulunan büyük ve küçük her memur görevlerini layıkıyla yapmak zorundadır. Görevinde ihmali bulunan her memur eğer devleti zarara uğratmış ise görevinden azl edilip, devlete verdiği zararda kendisinden tahsil edilecektir. Fakat bir memur hakkında rüşvet aldığı yolunda bir şikayet olursa yapılacak tahkikattan sonra gerekli ceza verilecektir. Yine bir memur rüşvet kusuru sebebi ile görevinden azl edilmiş ve belli bir süre sonra akıllı başına gelmiş, tövbe etmiş ve ıslah olmuş ise tekrardan devlet hizmetine alınması uygundur. Ancak bunun için bir süre tayin edilmemiştir. Aynı kişi bir daha aynı kabahati işler ise bu sefer hiçbir zaman devlet hizmetine alınmamak üzere memuriyetten azledilecektir⁵.

⁴ Ceza Kanunnâmesi'nin ayrıntısı için bkz: Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmîyye'ye Dâir Cezâ Kânûnnâme'si", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV / 25, Ankara 1982, s.139-161.

⁵ Memurlara ilişkin 1838 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin tam metni için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 1985, s.295-301.

Memurine ilişkin ceza kanununun zeylinde ise hangi hediyelerin rüşvet sayılıp hangilerininin rüşvet sayılmayacağına dair bir ölçü ve kaide konularak bu konuya da bir açıklık getirilmiştir⁶. Buna göre rüşvetin kesinlikle yasaklandığı ifade edilerek para, mücevher ve kıymetli eşyaların hangisininin rüşvet olup hangisininin rüşvet olmadığına tespitinin zor olacağından bu türden hediye alınıp verilmesi her dereceden memur için kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak akrabalar arasında pekte kıymeti olmayan bal, yağ, köle, cariyeye, esp, bargir, koyun ve kuzu gibi şeylerin alınıp verilmesi uygundur. Yine düğün, nikah, sünnet gibi cemiyetlerde mücevher ve lahuri şal gibi kıymetli şeyler dışında aşırıya kaçmamak üzere hediye verilmesi ve alınması uygun iken bunların dışında açıktan veya gizli olarak rüşvet kabilinden olmasa bile hediye alınıp verilmesi kesinlikle yasak olup, alıp ve verenler hakkında rüşvet cezası uygulanacağı bildirilmiştir. Bu maddenin varlığı bile rüşvetin Tanzimat öncesi toplum hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

II. Mahmud, bir mevkiyi kapmak için genellikle zorunlu olan, zorbalıklara ve zimmete geçirme olaylarına neden olan rüşveti yok etmeyi başaramamıştı. Bu ise yönetimin önünde ciddi bir engeldi. Memurlar arasındaki rüşvetin yaygınlığını en iyi Diyarbakır Valisi'nin şu sözleri açıklamaktadır: *"Dürüst olmayı teşvik eden hiçbir şey yok. Adil bir yöneticilik yapmaya kalksam öbür paşaların hepsi karşımda birleşir ve kısa sürede yerimden olurum; rüşvet almasam hiçbir şey satın alamayacak kadar fakirleşirim."* Bu yüzden yüksek mevkideki memurlar sık sık para yedikleri suçlamasıyla karşı karşıya kalıyorlardı⁷.

Tanzimat'ın ilanı öncesinde yapılan kanunî düzenlemeler ile düzensizlikler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu teşebbüsler istenilen sonuçları vermemiş ise de Tanzimat'ın hazırlayıcısı olması bakımından önemlidir.

3 Kasım 1839'da İstanbul'da Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa tarafından, devlet ileri gelenleri, yabancı elçiler, dini grupların liderleri ve halkın katılımıyla kalabalık bir topluluk önünde okunan Tanzimat Fermanı veya Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u ile padişah, halkının can, mal ve namusunu güvence altına alacağını, vergilerin herkesin gelirine göre eşit şekilde dağıtılacağını ilan ediyordu. Bunun için yasal düzenlemelerin en kısa sürede

⁶ Ceza Kanunu'nun hediyelere ilişkin zeyli için bkz. Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat", *Tanzimat I*, MEB., İstanbul 1999, s.171-172.

⁷ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876) I*, (Türkçesi: Osman Akınhay), Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s.45.

gerçekleştirileceğini ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin yeniden örgütlenip gerekli hazırlıkları yaparak uygulamayı başlatacağını belirtiyordu. Devletin sorumluluk alanı genişletilip bütün tebaanın eşit, hak, onur, mal ve yaşam güvencesinde olduğu da ifade edilmişti⁸. Hatt'ın ilanından sonra tüm eyalet valilerine ve sancak mütesellimlerine gönderilen fermanlarda Hatt'aki bütün esasların derhal icrasına girişilmesi bildirildi. Yine bu fermana göre, Hatt'ın öncelikle sancak merkezlerinde şehrin büyük meydanında bütün ileri gelenlerle halk önünde büyük merasimle okunması ve sonra kazalara ve kasabalara gönderilip, “büyük küçük umûm ahâli ve reâyâyâ” güzelce anlatılarak açıklanması istendi. Tanzimat'ın, “*ancak din ü devlet ve mülk ü milletin ihyâ ve ma'muriyetine bâ'is ve bâdî olacak âsâyîş-i hâl-i ahâli ve fukarâ maddesinin istihsalî zımında lâzım gelen hayırlû ve menfaatlı usûllere*” başlamak demek olduğu belirtilip bunun hilafına uygunsuzluklar meydana gelirse cezalandırılacağı da ayrıca ifade edilmişti⁹.

Tanzimat dönemi öncesi sosyal ve ekonomik alanda büyük bir çöküş yaşanmıştı. Toplum hayatında ve devlet memurları arasında yolsuzlukların asıl sebebi olan rüşvet o kadar yayılmıştı ki hiçbir iş rüşvet vermeden çözülemez olmuştu. İşte Ferman'ın ilanının amacı ve içeriği toplumu içinde bulunduğu bu çöküşten kurtarmaktı. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nda vergi ve rüşvete dair bazı düzenlemeler yer almıştır. Buna göre, her fert emlak ve gelirine göre vergi verecektir. Hiç kimseden haksız yere vergi namıyla başkaca bir şey talep edilmeyecektir¹⁰. Devlet memurlarına geçinecekleri kadar maaş verilecek böylece devlet hazinesinin ve kişilerin zarar görmesine neden olan rüşvetin önlenmesi için de gayret gösterilerek buna dair bir kanuni düzenlemeye gidilecekti¹¹.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında iltizâm usûlü geliyordu. Bu konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş, vergilerden halkın yıllardır şikayetçi olduğu, yürürlükteki sistemin devlete de fayda sağlamadığı göz önünde tutularak hazine gelirlerinin iltizâmla mültezimlere verilmesinden vazgeçme kararı alındı¹². Karar gereğince vergi reformu yapılıyordu. Bunun için vergiye esas olmak üzere emlak ve nüfus sayımı yapılacak, çeşitli adlar altında alınan vergiler yerine herkes gücüne göre belirli ölçüde tek bir vergi ödeyecektir. Böylece

⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.173-174.

⁹ Halil İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s.361.

¹⁰ Kaynar, a.g.e., s.178; İnalçık, a.g.m., s.366-367.

¹¹ Kaynar, a.g.e., s.179.

¹² İnalçık, a.g.m., s.365.

her türlü vergi doğrudan doğruya devlet hazinesinde toplanacak ve giderler de buradan karşılanacaktı. Meclis-i Vâlâ tarafından 25 Ocak 1840 tarihinde hazırlanan bir nizamnâme ile Sancaklara doğrudan hükümetçe atanan Muhassıllar gönderilmeye başlandı. Bunların yanına bir mal, bir nüfus ve emlâk kâtibi verilerek her sancak merkezinde vergilerin saptanıp dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırması amacı ile “Muhassıl Meclisleri” oluşturuldu. Muhassıllar, yönetmelik gereğince yanlarına verilen katiplerle birlikte mal ve emlâk sayımına başladılar. Ancak, bilgisizlik, ulaşım güçlükleri, uzun yıllar hiç vergi vermemiş olanların çıkardıkları zorluklar yüzünden istenilen sonuç alınamadı¹³.

Özellikle yeni uygulamayı kendi çıkarlarına aykırı bulan kişilerin yarattıkları sıkıntılar umulanın tersine sonuçlar verdi. Ülkenin çeşitli yerlerinde muhassıllara karşı isyan hareketleri görülmeye başlandı. Mesela, 1840 yılında Rumeli’de Cuma Muhassıllığı’na bağlı Çarşamba, Kesriye ve Görüce Kazası halkı kendilerinden tekrar tekrar peşin vergi alınmasına tepki için fiili direniş gösterdiler. Yapılan incelemeler sonucunda muhassıllın kendisine verilen emirleri yeterince uygulamadığı, bu konuda halkı yeterince bilgilendirmediği için de halkın tepkisine neden olduğuna karar verildi. Dolayısıyla asıl kusurlu olan muhassıl olduğundan halkın tedibine gerek görülmedi¹⁴. Yine Tanzimat’ın ilanından kısa bir süre sonra Bozok Sancağı’na bağlı Akdağ Kazası’nda ve çevre yerleşim yerlerinde isyan hareketleri görüldü. Akdağ ve çevresindeki olaylara ilişkin Bâbüâlî tarafından yaptırılan soruşturmada başta muhassıl olmak üzere çeşitli memurların haksız uygulamalarının halk arasında yarattığı huzursuzluğun önemli bir yer tuttuğu sonucuna varıldı. Çünkü Yozgat’a muhassıl tayin edilen İzzet Efendi görev yerine ulaştıktan sonra haksız uygulamalarına başlamıştı. Hizmetine verilmiş beş zaptiye askerini başka başka isimlerle on beş kişi gibi göstererek sekiz aylık sürede yaklaşık 23 bin kuruşluk fazla harcama göstermişti. Halbuki kurallara göre zaptiye askerinin maaşları meclis kontrolünde yapılmalı ve her ay gerekli yoklamalar gerçekleştirilmeliydi. İzzet Efendi bu kuralı da hiçe sayarak kendi görevlendirdiği bir kişi vâsıtasıyla ve kendi imzaladığı bir belgeyle meclisin haberi olmadan maaş dağıtmış ve dolayısıyla devlet hazinesini zarara uğratmıştı. Muhassıl bununla da yetinmemiş, askerlerin maaşlarını 80 kuruştan hesaplayıp deftere geçirmesi gerekirken bazı askerlere 60’şar kuruş maaş vermiş, kazalara giden muhassıl vekillerinin yanında görevlendirilen maliye askerlerinin tamamına ise 20’şer kuruş eksikle 60 kuruştan maaş

¹³Kaynar, a.g.e., s.237-245; Çadırcı, a.g.e., s. 208-209.

¹⁴ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme 1841)*, Eren yayımları, İstanbul 2002, s.15-18.

vermişti. Hatta bu miktarı bile bazen tam ödemeyip, beş altı ay ödeme yapmadığı, ekmek ve hayvanlar için verilen yem ve saman tayinatlarını hiç vermediği ancak tüm bunların masraflarını yapmış gibi deftere geçirdiği belirlenmişti. Yine muhassıl beraberindeki zaptiyeler ile birlikte Akdağ'a varıncaya kadar geçtiği kaza ve köylerde harcırahlarını kullanmayıp yasak olmasına rağmen ahaliden parasız yiyip içmişti. Aslında muhassıl Tanzimat'ın ilanından evvel tüm memurların yaptığı gibi davranıp, fakir halktan *yyiyip içmiş, hediye ve bohça namıyla çeşitli hediyeler ve rüşvet* almıştı. İzzet Efendi hakkında mevcut bir sürü iddia olduğundan Meclis-i Vâlâ tarafından tüm hesaplarının incelenmesine karar verilmiş ancak kısa bir süre sonra ölünce bu işlemden vazgeçilmiştir¹⁵.

Tüm bu olumsuzluklara son vermek için Tanzimat Fermanı'nın ilanı sırasında rüşvetin önlenmesine dair düzenlenmesi zikr edilen Ceza Kanunu hazırlanarak 3 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe girdi. On üç bölümden oluşan Kanunnâme'nin beş, altı ve yedinci bölümleri devlet hazinesinin *rüşvet ve sirkat (hırsızlık, çalma)* yoluyla zarara uğratılmasının önlenmesine dair hükümleri içermektedir¹⁶. Rüşvetin önlenmesine dair hükümleri içeren ve yedi maddeden oluşan beşinci bölümde özetle şu hükümler vardır: Vezirlik makamından katiplik makamına kadar herhangi bir memuriyette bulunan bir kişi hangi sınıf ve milletten olursa olsun devletten maaş aldığı için *rüşvet namında hediye* kabul etmeyecektir (1. Madde). Eğer rüşvet alan olur ise aldığı para devlet hazinesine teslim olunmak üzere geri alınıp, *rüşvet* alan kişi rütbe ve mansıplarından azledilerek üç sene müddetle küreğe konulacaktır (2. Madde). *Rüşvet* alan kişi devlet memuru değilse hiçbir zaman devlet memurluğuna alınmamak üzere o da üç sene küreğe konulacaktır (3. Madde). *Rüşvet* veren kişiye de aynı cezanın verilmesine (4. Madde) ancak rüşvet veren kişi bunu kendi nefisini korumak için vermiş ise durumu en kısa sürede hükümete haber vermek zorundaydı. Bu durumu hükümet yetkililerine haber verdiği takdirde verdiği paranın kendisine mükafat olarak verilmesine yok eğer vaktinde haber vermemiş ise suç sayılarak bir sene süreyle memleketinden başka bir yere sürülecekti (5. Madde). Alınması adet olmuş resmi hediye kabulü ise mutlaka irâde-i seniyye ile olacaktır (6. Madde). Düğünlerde ve bazı durumlarda verilmesi adet olan hediyelerin cins ve miktarının da başka bir kanun ile belirlenmesine karar verildi (7. Madde).

Devlet hazinesinin *rüşvet ve sirkat* yoluyla zarara uğramaması için muhassıllara, eminlere ve vergi tahsilinde görevli memurlara verilecek

¹⁵ Uzun, a.g.e., s.23-30.

¹⁶ Kaynar, a.g.e., s.307-308.

cezaları kapsayan altıncı bölümde yer alan hükümler ise şunlardır: Devlet hazinesinin tahsilat, imalat ve masarifat hususlarına memur olanlar ile taşralarda görevli muhassıl, gümrük ve ebniye memurları ile onların istihdam edeceği adamlar devletten maaş aldıkları için *rüşvet ve sirkatten* kaçınacaklardır (1. Madde). Hiç kimse devletin tayin ettiği maaşın dışında hiçbir nam ve vesile ile kimseden para almayacaktır (2. Madde). Ancak tüm bunlara rağmen *rüşvet* yoluyla az veya çok devleti zarara uğratan olursa rütbesi ve memuriyeti ne olursa olsun muhakeme olunarak o miktar nakit olarak geri alınacak, eğer nakit parası yok ise emvâl ve emlakına el konulacaktır. Kendisi ise bir daha devlet memuriyetinde istihdam olunmamak üzere rütbesinden azledilerek üç sene müddetle küreğ konulacaktır (3. Madde).

Yine devlet memurlarının yolsuzluk yapmasını önlemeye ilişkin olan ve dört maddeden oluşan yedinci bölümün içeriği şöyledir: Tahsilat, imalat ve masarıfata memur olanlar her ay verecekleri hesabın dışında senede bir def'a da muhasebelerini tetkik için görevlendirilen memura tek tek hesap vereceklerdir. Bu memurun düzenleyeceği defter Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye sunulacağından her iki memurda sundukları bilgi ve belgelerin doğruluğundan sorumlu olacaktır. Eğer asıl memur devleti zarara uğratmış ise devletin zararı bu kişiden nakden alınacak ve *sirkat* cezasına çarptırılacaktır. Memuru tetkik için görevlendirilen kişi ise bu durumu fark ettiği halde devlete haber vermez ise o da *azil ve tedib* olunacaktır (1. Madde). Bir memur icap etmeyecek bir şeye ve mahalle gereksiz yere para harcayarak devlet hazinesini zarara uğratırsa devletin zararı memurdan *tazmin* edilecektir (2. Madde). Devlet hazinesini yönetmekle mükellef olan kişiler, istihdam edecekleri memurların zarar ve ziyanlarından meclise karşı sorumlu olduklarından memurları *emin ve muteber* kişiler arasından seçecekler ve kimsenin hatırı için memur istihdam etmeyeceklerdir (3. Madde). Tüm bu kanun ve müesseselerin kurucusu ve hamisi Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. Bu mecliste yer alacak olan ülema, vükelâ ve tüm memurlar meclise karşı sorumlu olup görevinin gereğini yerine getiremeyen memur derhal mansıbından istifa edecektir (4. Madde).

Tanzimat'ın esaslarına aykırı olarak hareket eden, rüşvet alan devrin tanınmış adamları da cezalandırılmışlardır. Tanzimat Ferman'ın ilanı sırasında Sadriazam olan hatta Ceza Kanunnâmesi'nin hazırlanması sırasında Meclis-i Vâla'da yapılan görüşmelerde rüşvet maddesi için uygulanacak cezaya dair bilgisi bulunan Hüsrev Paşa, Serasker Mustafa Nuri Paşa'dan kendisine yetmiş beş bin, Fethi ve Mustafa Reşit Paşalara vereceğini söyleyerek de yirmi beşer bin kuruştan elli bin kuruş *rüşvet*

almıştı. Hüsrev Paşa, bu hareketi duyulunca aldığı rüşveti tamamen iade etti. Fakat *rüşvet* almak Tanzimat Fermanı gereği suç sayıldığından Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'de yargılandı. Kısa bir süre önce yürürlüğe girmiş olan Ceza Kanunnâmesi gereğince bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere emekli edilmesine, maaşının kesilmesine, cezasının üçte biri olan sekiz ayını *karâğol* altında geçirmek ve bu cezasının bitiminde kalan cezasına dair meclis tarafından verilecek karara göre hareket edilmek üzere Tekfurdağı'na sürülmesine karar verildi¹⁷. Ayrıca, Kocaeli Müşiri Akif Paşa ahalinin şikayetleri üzerine Edirne'ye, Edirne Müşiri Nafiz Paşa'da İstanbul'da hanesinde ikamete mecbur edilmişlerdir¹⁸.

Ferman'ın ilanında üzerinde önemle durulan iltizâm sorununa çözüm bulmak amacıyla getirilen muhassıllık kurumu uygulamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle olumlu sonuç vermedi. Kısa süren bir uygulamadan sonra yeniden vergi toplamada eski usûle dönüldü. 1842 yılı başlarında muhassıllık kaldırıldı¹⁹. Yeniden iltizâm usûlüne dönülürken, eyaletin mali işleri Müşirlere verilmeyerek defterdarlara bırakıldı. Sancakların mali işlerine ise kaymakamlar bakacaktı. İlk kez idari ve mali bir birim olarak kaza kuruldu ve burada da yönetim Kaza Müdürüne bırakıldı²⁰.

Tanzimat'ın ilanında zikredilen esaslar tüm eyaletlerde aynı anda uygulamaya konulamadı. Eyaletlerin merkeze uzaklığı ve bazı özel durumları nedeniyle farklı zamanlarda uygulamaya gidildi. Mesela Diyarbekir Eyaleti'nde Tanzimat tam altı yıl sonra 1 Mart 1845'de uygulanmaya başlamıştır. Defterdar olarak ise Osman Beğ tayin edilmiştir. Diyarbekir Müşiri İsmail Paşa'ya ise bu durum bir emr-i âli ile bildirilerek, tüm *eşraf ve vücuhun* huzurunda okunup halka ilan edilmiştir. Müşir ve Defterdar'ın Tanzimat'ın uygulanmasından dolayı halkın memnuniyet ve teşekkürlerini bildiren cevapları ise Anadolu Orduyu Hümayunu Müşiri Rüstem Paşa tarafından Padişah'a bildirilmiştir²¹. Fakat Tanzimat'ın gereklerinin uygulanması üzerine Akçadağ ahali tarafından bazı istenmeyen ve huy edinilmiş davranışlar görülmüş ancak kısa bir süre sonra pişman olarak Tanzimat'ın uygulanmasını kabul ettiklerinden asayiş tekrar sağlanmıştır²². Yine Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı Malatya Sancağı Kaymakamı Hacı Hasan Ağa, Arabgir Sancağı Kaymakamı Ahmed Tevfik Efendi ve Behisni Sancağı Kaymakamı Şakir Beğ, *memuriyetlerindeki*

¹⁷ Kaynar, a.g.e., s. 220-223.

¹⁸ Kaynar, a.g.e., s.219.

¹⁹ İnalçık, a.g.m., s.374.

²⁰ Çadırcı, a.g.e., s.211-212.

²¹ *Takvim-i Vekâyi*, def'a 288, (5 C 1261 / 11 Haziran 1845).

²² *Takvim-i Vekâyi*, def'a 289, (19 C 1261 / 25 Haziran 1845).

başarısızlıkları nedeniyle *azl ve tebdil* edilmişlerdir²³. Ayrıca bir süre sonra Diyarbekir Müşiri İsmail Paşa'da uyguladığı "...*usûl ve meslek-i âdilesi devlet-i âliyye ber-vechle tevâfuk itmamak...*" sebebiyle *azl ve tebdil* edilmiştir²⁴. Görüldüğü üzere Tanzimat'ın esaslarının uygulanmasına titizlikle gayret edilmiş memuriyetlerinde başarısız ve ehliyetsiz olanlar derhal azl edilerek halkın tepkisi önlenmeye çalışılmıştır.

Vergilerin toplanmasında yolsuzluk yapılmamasına dair yapılan tüm çalışmalara ve Tanzimat'ın ilanından itibaren on yıllık bir süre geçmesine rağmen istenilen olumlu gelişme sağlanamamıştı. Vergilerin toplanmasında yine *usûlsüzlük ve yolsuzluklar* görülyordu. Bu nedenle ülke yönetiminde yeni düzenlemeye gidildi. 1 Ocak 1849 tarihinde yürürlüğe konulan "*Bu def'a sâye-i şevket-vâye-i cenab-ı mülkdaride tertib ve teşkil olunmuş olan Eyalet meclislerine virilecek ta'limat-ı seniyyedir*"²⁵ başlığını taşıyan yönetmelikle vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görevleri yeniden belirlendi. Bir giriş, dokuz bölüm ve 68 madde şeklinde düzenlenmiş bulunan bu yönetmeliğin bazı maddelerinde *rüşvet ve yolsuzluklar* ile *devlet malının zimmete geçirilmesinin* önlenmesine dair hükümler yer almaktadır. Bu talimata göre, hangi sınıfa mensup olursa olsun hiçbir memur asla *irtikâba* meyil etmeyip, şer'a ve kanuna aykırı şekilde *cerime ve rüşvet* namıyla hiç şey almayacak ve ödeme yapması için kimseye baskı yapılmayacak (2. Madde). Zaptiye neferatı ahalinin itimadını kazanmış kimselerden tertip ve istihdam edilecek ve bunlarda ahalden *ücretsiz yem ve yiyecek* almayacaklar (18. Madde). Levazımatı zaruriyeden olan eşya ve erzakın gerçek fiyatının altında veya üstünde satılmamasına, kantar, terazi, dirhem, arşın ve kile gibi ölçü ayarlarının tam ve sahih olmasına memurlar dikkat edecektir. Ayrıca memurlar, devlet tarafından kullanılması gerekli olan eşya ve erzakları getirtip kendileri veya ortakları vâsıtasıyla pazarlarda satamayacaklar. Yine daireler için satın alınacak eşya ve erzakın fiyatının gerçek değerinin altında veya üstünde olmamasına dikkat edecekler, halktan parasız yem ve yiyecek almayacaklar (21. Madde). *İcar ve isticar* hakkında kararlaştırılmış olan nizâm-nâmenin tam olarak uygulanmasına meclis dikkat ve nezaret edecektir (22. Madde). Hazine gelirlerine ait olarak oluşturulan

²³ **Takvim-i Vekâyi**, def'a 292, (7 L 1261 / 9 Ekim 1845)

²⁴ **Takvim-i Vekâyi**, def'a 293, (8 Za 1261 / 8 Kasım 1845)

²⁵ "Güllhane Hatt-ı Hümâyunu ve Onu Takiben Neşrolunan Nizâm-nâme ve Talimat-nâmeler", **Başbakanlık Arşivi, Divân-ı Hümâyun no: 82.** no'da kayıtlı taş basma kitabın 56-81 sayfaları arasında yer alan (Bu bilgi için bkz: Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 1997, s.218-219, dipnot: 103.) ve 1 Ocak 1849 tarihinde yürürlüğe girerek 1864'de yayınlanan "Vilayet Nizâm-nâmesi"ne kadar yürürlükte kalan yönetmeliğin Osmanlıca metninin fotokopisini tarafımıza veren Sayın Prof. Dr. Musa Çadircı'ya müteşekkirim.

defterler defterdar tarafından meclise takdim olunacak ve hangi mahalden verginin geldiği hangisinden gelmediği de zamanında deftere kaydedilecektir. Verginin zamanında gelmediği mahalle ait gelirlerin tahsiline ise Vali ve meclis itina gösterecektir (25. Madde). Verginin *tevzi ve taksiminde* talimatlara aykırı olarak hareket edilmemesine eğer böyle bir durum söz konusu ise derhal düzeltilmesine ve yine cizye vergisinin tevziinde *usûlsüzlük yapılmamasına* dikkat edilecektir (26. Madde). *İltizâm*ların mültezimlere verilmesi sırasında, müzayede yapılmasına, iltizâmın bulunduğu kaza ahalisine iltizâmın verilmemesine, en yüksek bedeli veren kişiye iltizâmın verilmesine, mültezimden kefil istenmesine, daha önceden devlet hazinesini zarar uğratanlara iltizâm verilmemesine, devlet gelirlerinin kimsenin üstünde kalmamasına ve iltizâmın müzayede ile satılmasından sonra gerekli defterlerin düzenlenerek Maliye Nezareti'ne sunulmasına erbâb-ı meclis dikkat ve itina gösterecektir (27. Madde). Mültezim ve müdürler için kefil olacak kişi hakkında gerekli tahkikat yapıp, güvenilirliği onaylandıktan sonra kefilliği kabul edilecektir (28. Madde). Vergilerin tahsilinden sonra mal sandığına tesliminde defterdar tarafından verilen senet Meclis Ceridesi'ne kaydedilecektir (30. Madde). Maaş ve masraflara dair harcamalar senetsiz verilmeyecek ve yürürlükteki kanunlara aykırı masraf yapılmamasına meclis dikkat edecek. (31. Madde). Her ay yapılacak tahsilata dair kayıtlar ve masraf defterleri defterdar tarafından incelendikten sonra tüm senet ve kayıtları ile birlikte meclise sunulacaktır. Yapılan incelemelerde verilen bilgilerin doğruluğuna karar verildikten sonra mühürlenerek kayıtlar hazineye takdim edilecektir (32. Madde). Her sene sonunda tahsilat ve masraflara dair düzenlenen muhasebe defterleri ile görevli memurların değişiminde halef-selef muhasebelerine ait kayıtlar defterdar tarafından incelenip doğruluğuna kanaat getirildikten sonra meclisçe tasdik ve imza edilecektir (33. Madde). Devlete ait köprü gibi binaların tamiri için meclis, 2000 kuruşa kadar harcama yapabilecek, gerekirse bu harcama 4000 kuruşa kadar çıkabilecekti. Ancak yapılan tüm tamirat ve masrafın ayrıntısı hazineye bildirilecekti (35. Madde). Kaymakamlar tarafından her ay tahsilat ve masraflara ait defterler, halef-selef muhasebesine ait kayıtlar, ihale defterleri ile diğer tüm poliş ve senetler doğrudan doğruya hazineye gönderileceği gibi birer nüshası da meclise gönderilecektir. Mecliste yapılacak incelemeden sonra kayıtların kanuna uygun olup olmadığına dair Maliye Nezareti'ne bilgi verilecektir. Kanuna aykırı bir durum görülürse kabul olunmayıp durum Kaymakamdan sorulacaktır (37. Madde). Zaptiyeden başka memur görevlendirilmesi lâzım gelirse, gönderilecek kişi devlet memuru ise yalnız beygir ücreti verilecek, eğer devlet memuru değilse beygir ücreti, menzil ücreti ve yevmiye verilecektir. Memurun kendisine 10 kuruştan 20 kuruşa kadar emrindekilere

ise yüz paradan beş kuruşa kadar ücret verilecektir. Böylece memurun halktan karşılıksız bir şey almaması sağlanacaktır. Amma ücret ve masraf verileceği bahanesi ile de gelişi güzel memur gönderilmeyecektir (39. Madde). Kaza müdürlerinin vesâir maliye memurlarının devlet malından zimmetlerine para geçirmemelerine eğer böyle bir durum var ise paranın kendinden veya kefilinden tahsiline, bu memurların güvenilir ve tecrübeli kişiler arasından seçilmesine meclis dikkat edecektir. Hakkında şikayet olan bir kişi muhakame edilmeden ve hakkındaki iddia ispatlanmadan vali tarafından azil veya tebdil edilmeyecektir. Tebdili lâzım gelenler hakkında ise Der-saâdet'ten izin alınacaktır (64. Madde). Maaş ve masraf hakkında usûl ve kanuna aykırı olarak muamele yapılmış ise yapılan harcama o memurdan tahsil edilecektir. Hukuki davalarda vali veya emri altındaki memurlar tarafından kanuna uygun olarak resim alınacaktır. Ancak kanuna aykırı olarak *cerime, rüşvet, hediye ve başka bir namla akçe veya eşya* alınması yasak olduğundan böyle bir durumda mesuliyet valiye aittir (s.76).

Tüm bu talimat ve yasaklamalara rağmen devlet memurlarının eski alışkanlıklarına devam ettikleri, rüşvet aldıkları ve devlet malını zimmetlerine geçirdikleri görülmekteydi. Bu kişiler Meclis-i Vâlâ'da yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılıyorlardı. Mesela, İçil dahilindeki Nevahi Kazası Müdürü, *devlet malını zimmetine* geçirmek suçundan dolayı Meclis-i Vâlâ'da yargılanmış ve suçu sabit görülerek zimmetine geçirdiği paranın tahsiline ve Akşehir'e sürgün (nefy) edilmesine karar verilmiştir²⁶. Niğde Kaymakamı Zeki Efendi, *kötü idaresinden, hediye alarak yolsuzluklar* yapmasından ötürü görevden alınarak yerine Bereketli Maden Müdürü Ali Seyyid Efendi'nin atanması Konya Valisi ve Anadolu Müfettişi İsmet Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ'ya bildirilmiştir. Adı geçen kişinin Konya Eyalet meclisinde yargılandıktan sonra İstanbul'a gönderilmesi istenmişti²⁷. Yine Bayburd Kaymakamı Behlül'ün, Eleşgird Kazası'nda meclise dilediğini üye seçtirip, halktan *ceraim ve benzeri adlarla kanuna aykırı* olarak para aldığı ve halka *zulüm* yaptığı gerekçesi ile Meclis-i Vâlâ tarafından Erzurum'a çağrılmasına ve halkla yüzleştirilmesine karar verilmiştir²⁸.

Tanzimat'ta belirtilen mali ve mülki ıslahatların yerine getirilebilmesi için 1850 yılından itibaren rüşvetin önlenmesine yönelik olarak yeni bir uygulamaya gidildi. Buna göre, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliyye görüşmeleri öncesinde ricâlin, "*hilâf-ı emr-i Bâri ve mugâyir rızâ-yı âlî rüşvet ve emvâl-i devlete zarar ve hüyaneti mûcib hâlâta cür'et*

²⁶ Takvim-i Vekâyi, def'a 416, (21 M 1266 / 7.12.1849).

²⁷ Bkz. Çadırcı, a.g.e., s.239.

²⁸ Bkz. Çadırcı, a.g.e., s.239.

olunmayacağını mübeyyin" Mushaf-ı Şerif üzerine yemin etmeleri usûlü benimsendi²⁹. Taşrada da memurlar halkın gözü önünde aynı şekilde yemin ettiler³⁰.

Aynı yıl düğünler ile şân ve haysiyet muhafazası yolunda irtikâba yol açacak şekilde hediye alınıp-verilmesini yasaklayan³¹, "*Hitân ve velîme ve bed'i cem'iyetlerine dâir bâ-irâde-i seniyye verilen nizâmıdır*" ve "*Hedâyâyı memnû' ve gayr-i memnûanın cins ve mikdar ve keyfiyyetini mutazammın bâ-irâde-i seniyye karâr-gîr olan nizâmıdır*" adıyla iki kısımdan oluşan bir nizâmname 27 Ra 1266/ 10.02.1850 tarihinde yayınlandı³². Her türlü eşya ve erzakın alınıp verilmesinin bazı şartlara bağlandığı veya yasaklandığı bu nizâmnamenin ilk kısmı düğünlerde hediye verilmesini yasaklayıcı nitelikte olup içeriği şöyledir:

Her kim düğün yapar ise yapsın, düğüne davet edilen ve katılan kişiler ile nikâhta erkek tarafından kız tarafına ve kız tarafından da erkek tarafına ağır veya hafif olarak hediyeler verilmesi yasaktır. Yalnızca imam, müezzin, bekçi gibi nikâhta görevli olan memurlara ücret mukabilinde bir miktar para verilmesi uygun olup bunun aksine hareket edenler cezalandırılacaktır.

Nizâmnamenin ikinci kısmı ise verilmesi uygun olan hediyein cins ve miktarını belirtir nitelikte olup oldukça ayrıntılıdır. Buna göre:

Padişah tarafından aleni ve resmi olarak verilen hediyelerin dışında, mücevher, sim gibi kıymetli eşya, çubuk takımı, kürk, şal, kumaş, gûlam, cariyeye ve at gibi hayvanların, kuruyemiş gibi çeşitli zahîrenin, odun ve kömür gibi şeylerin verilmesi ve alınması yasak olup bunların alınıp verilmesi *rüşvete* girmektedir.

Fakat, üzüm, kavun, karpuz, şeker, helva, yoğurt, tereyağ, süt, kuzu, av, balık, tavuk, kuş, yumurta gibi şeylerin dostlar arasında alınıp verilmesi miktarı fazla olmamak şartıyla serbesttir. Aksi durumda alınan hediye *rüşvete* girecektir. Bu hediyein oranı ise şöyledir: Alınacak meyvenin çok fazla olmaması, yağın beş kıyye, kavun, karpuz, tavuk, kuzu, helva kasesi ve şurup sürahisinin adetinin beş-altı ve ayrıca yumurtanın 50 adetten fazla olmaması gerekir. Hediye veren kişinin verdiği hediyein miktarının çok fazla olması ve bir gazez durumunun olduğunun anlaşılması durumunda ise verilen hediye alınmayacaktır.

²⁹ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IX*, (Yay. Münir Aktepe), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1984, s.17.

³⁰ Mumcu, *a.g.e.*, s.280.

³¹ A.Lütfi Efendi, *a.g.e.*, s.17.

³² *Takvim-i Vekâyi*, def'a 419, (27 Ra 1266/ 10.02.1850).

Akraba arasında verilecek hediye ile Haremeyn ahalisi tarafından her sene gönderilen hediye ile hacc-ı şeriften gelmiş bir kimsenin getirdiği hurma, misvak, 'adi tesbih, ûd, sandal gibi şeylerin alınıp verilmesi miktarı fazla olmamak şartıyla mümkündür. Ancak, bunların miktarının aşırılığa kaçması veya uzaktan uzağa akrabası olan birisine karşı itibarını artırmak için verilen hediye yasak olması nedeniyle daha başka şeyler ile hac hediyesi yerine geçebilecek şal ve kumaş gibi ağır hediyelerin verilmesi kesinlikle yasaktır.

Kıymetli şeylerin hediye olarak verilmesi yasak iken bir kişinin büyük bir zata kaside veya tarih takdim etmesi durumunda veya devlet adamlarından birisinin kendisinden aşağı derecedeki birini taltif etmek için kutu, akçe, şal ve benzeri hediye vermesi serbesttir. Fakat bir kişinin emri altında görev yaptığı ve kendisinden derece olarak yüksek birisine hediye vermesi yasaktır. Çünkü, bu hediye o kişinin kendi memuriyetini yükseltmesi için amirine verdiği rüşvet olarak kabul görecektir. Bu nedenle gerek İstanbul ve gerek taşralarda vükela, vezir, rical ve benzeri memur dairelerinde bu tür hediye alınması yasaktır.

İlk kısımda belirtilen şartların hilafına hareket olunmayıp, halkı boş yere bir takım masrafa sokacak, nikâh ve nişan gibi durumlarda mehr-i müeccel ve nişan takımı olarak verilecek şeylerin kimseyi zor durumda bırakmayacak bir kıymete sahip olması gerekir. Yoksa kimseye bir faydası olmayan, ileride evlenen erkek ve kız ile ailelerini zor durumda bırakacak, çarçabuk telef olacak şeylerin verilmesinden kaçınılmalıdır. Ailelerin kudretlerine göre kızlarının ve oğullarının düğünlerinde işlerine yarayacak ve telef olmayacak şeyler vermesi yine de uygundur. Yoksa gelin odasının süslenmesine yarayan bürüncek ve kurdela bağlama gibi eskiden icat edilmiş askılar tamamen yasak olup, yalnızca çevre, yağlık, şal gibi herkesin haline göre verebileceği şeylerin verilmesi, ayak yaygısı usûlünün terk olunması, kocanın kudretine göre yüz görümlüğü vermesi, yine kayınpeder ve kayın ana tarafından Cuma günü damada verilmesi adet olan hediyein verilmesi uygundur.

Kısaca bu nizâm-nâmeye göre, Padişahça verilen resmi hediyeler dışında mücevher ve gümüşten yapılmış değerli eşyalar, çubuk takımı, kürk, şal, kumaş, erkek ve kadın köleler, at, tahıl, kuru yemişler, odun ve kömür gibi şeylerin alınması rüşvet sayılıyordu. Ancak az miktarda olmak şartıyla yiyecek maddeleri ve buna benzer değersiz şeyler rüşvet sayılmıyordu. Görüldüğü gibi 1838 tarihli Ceza Kanunu'nda akrabalar arasında, düğün, nikah ve sünnet cemiyetlerinde aşırıya kaçmamak üzere hediye alınıp verilmesinde bir sakınca görülmemiş iken 1850 tarihli nizamnâmede ise bu

türden hediye alınıp verilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Demek ki aradan on yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen şahıslar arasındaki hediye alınıp verilmesi ve rüşvet anlayışlarında bir değişiklik olmamıştır.

Ancak taşralardaki suistimaller son bulmamıştı. Taşralarda hukuki davalar nedeniyle hükkam ve mülkiye memurlarına mahsus olmak üzere alınan “*rüsumat-ı ‘adiyye-i mahkumiyye*”nin bazen iki defa alındığı şikayet konusu olunmuştu. Bu ise “*bi’l-vücuḥ mugayir rızayı ‘ali ve menafi usûl-i âdile olmasıyla*” bu türden işler yapanlar hakkında *tevbihat* cezasının uygulanması bildiriliyordu. Yine aynı belgeye göre, mültezime ihale olunan aşar vesâir vergilerin toplanmasında memurların tahsilat yapması “*mugayir-i nizâm*” olduğu için o tür emvâl-i iltizâmattan hiçbir suretle vergi tahsil edilmemesine Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i ‘Ali Umumi’de karar verilmişti³³.

Tanzimat’ın tüm reform uygulamalarının kaynağı olan Meclis-i Vâlâ’nın, 1849 tarihinden itibaren işlerinin yoğunluğu karşısında yetersiz kalması ve verimli çalışmaması nedeniyle yeni bir müessesenin kurulması fikri ortaya atıldı. Yapılan çalışmalardan sonra 26 Eylül 1854 tarihinde, halkın durumunu düzeltmek, refahını artırmak ve ülkenin mamur hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan kanun ve nizâmları yapmak üzere Meclis-i Tanzimat adıyla yeni müessese kuruldu³⁴.

Reşit Paşa’nın ilk Sadrazamlığı sırasında nüfuz sahibi ve ileri gelen devlet adamları aşar ve rüsumat iltizâmından hayli para kazanırlardı. Mültezimler almak istedikleri bir iltizâm için sarraflar aracılığıyla nüfuzlu bir devlet yetkilisine haber göndererek iltizâmın gerçek değerinin altında ihalesini sağlardı. Bu şekilde devlet hazinesi zarara uğrattılırken aracılık yapan kişiler ise hayli para kazanırlardı. Bu açıktan açığa alınan bir rüşvetti³⁵. Mehmed Ali Paşa tarafından İzmir ve Beyrut gümrüklerinin iltizâmına dair Sarraf Mıgırdıç’a verilen senetlerin ortaya çıkması üzerine Paşa mührünü inkar etti. Ancak yapılan incelemede mührün gerçek olduğu anlaşıldı. Bu konunun araştırılması sırasında ise Meclis-i Âli Tanzimat teşkil edildi³⁶. Bu meclisin asıl görevi kanun ve nizâmları yapmak ve nizâmâta muhalif gördüğü uygulamaları bir müzekkere ile Sadaret’e ihtar eylemekti. Ayrıca vükelayı muhakeme etmekte görevleri arasındaydı³⁷. Cevdet Paşa’ya göre Tanzimat Meclisi’nin kuruluşunun gizli sebebi bu mühür meselesidir³⁸.

³³ Takvim-i Vekâyi, def’a 461, (Selh Safer 1268/ 24.12.1851)

³⁴ Akyıldız, a.g.e., s.250-251.

³⁵ Cevdet Paşa, Tezâkir (1-12), (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s.19.

³⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., s.36.

³⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., s.36.

³⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., s.27.

Reşit Paşa'nın bu işin üstüne gitmesindeki amaç senetlerdeki mührün en az birinin M. Ali Paşa'ya ait olduğunu ispatlayarak onun rüşvet aldığını kanıtlamaktı³⁹.

Reşit Paşa, devletin maarif ve medeniyet bakımından ilerlemesinin ancak rüşvetin yasaklanması ile gerçekleşeceğine inanıyordu⁴⁰. Alınan tüm tedbirlere rağmen rüşvet ile yeterince mücadele edilemediği gerekçesiyle Meclis-i Tanzimat'ta, "*Men-i İrtikâba dâir cezanâme lâyihası*"⁴¹ adıyla yeni bir nizâmnâme hazırlanarak rüşvet suçu bütün ayrıntıları ile tasvir edildi. 15 Ca 1271 / 3.2.1855 tarihinde hazırlanan Lâyihanın başlangıcında ilk önce rüşvetin sebepleri ve o zamana kadar yapılan mücadelenin yetersizliği üzerinde durulmaktadır. Buna göre Tanzimat'ın ilanı ile birlikte pek çok düzenlemeye gidilmiştir. Ancak bu düzenlemeler ülkedeki bozukluklar nedeniyle tam bir başarıya ulaşamamıştır. Düzendeki bozukluğun en önemli iki sebebinden birisi memurların şahsi menfaatlerini her şeyin üstünde tutmaları diğeri ise gerekli şartların sağlanamamış olmasıdır. Fakat şahsi menfaatin her şeyin üstünde tutulması rüşvete yol açmaktadır. Rüşvet ise düzenin bozulmasının nedenidir. Bu zamana kadar yapılan kanuni düzenlemelere rağmen rüşvetin önlenememesinin nedeni kanunların yetersizliğinden değil kanunların herkese eşit şekilde uygulanmamasındandır. Rüşvet ise bir menfaat sağlamak amacıyla verilmektedir. Bu menfaat ise bir iltizâmı ya da bir memurluğu almak şeklinde görülmektedir. İltizâmı veya memurluğu peşin para ile alan kişi de masrafının iki üç katını kazanmak için yolsuzluklara başvurmaktadır. O nedenle rüşvetin en önemli sebebi olan iltizâm usulü kaldırılmalıdır. Yine halkın geçim yolu olarak memurluğu tercih etmesi, memurluk içinde pek çok talibin bulunması rüşveti teşvik etmektedir. Memur olan kişi de sebepsiz yere işinden atılacağı korkusu ile bir an önce para kazanmak için rüşvete müracaat etmektedir. Görülüyor ki, meclis ayrıntılı bir şekilde rüşvetin sebeplerini ortaya koymuş ve eskiden beri olduğu gibi rüşvetin en büyük sebebi olan iltizâmın kaldırılması fikrini tekrarlamıştır. 5 C 1271 / 23.2.1855 tarihli iradeyle 30 madde ve bir geçici madden meydana gelen ve dört bölümden oluşan nizâmnâme yürürlüğe girdi⁴².

³⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., s.36.

⁴⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., s.20.

⁴¹ **Takvim-i Vekâyi**, def'a 519, (14 C 1271 / 4.3.1855).

⁴² Nizâmnâmenin hazırlanmış safhasına ait geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, "Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikaları**, Cilt: 1, Sayı: 1, (1941), s.46-59. Ayrıca bkz. Mumcu, a.g.e., s.280-282; Nizâmnâmenin Layihası, 15 Ca 1271 / 3.2.1855 tarihinde hazırlanmış, 5 C 1271 / 23.2.1855 tarihli irade ile yürürlüğe girmiş ve 14 C 1271 / 4.3.1855 tarihli **Takvim-i Vekâyi** gazetesinin 519'uncu sayısında

Nizâmnâme özellikle rüşvet suçuna geniş yer vermiştir (1-18. Maddeler). Buna göre, rüşveti doğrudan veya adamları vâsıtasıyla alan şahıs, hangi sınıf, millet ve rütbeye mensup olursa olsun almış olduğu rüşvet kendisinden bir misli olarak alınıp, mansıp, memuriyet ve rütbesinden çıkarılarak maaşı kesilecek eğer bu suçu ilk defa işlemiş ise bir sene hapis veya iki sene müddetle sürgün cezasına çarptırılacaktır (1. Madde). Aynı cezalar rüşveti veren ile aracılık edenler içinde geçerli olup, ancak onlardan para cezası alınmayacaktır (2 ve 3. Madde). Rüşvet alan ve veren kişiler bu suçu ilk defa işlediler ise cezalarını çektikten sonra ıslah oldukları tespit edildiği takdirde en erken dört yıl sonra tekrar devlet hizmetine alınabilirler (4. Madde). Rüşvet suçu işleyen kişiler eğer devlet memur değiller ise azil dışındaki tüm cezalar onlar içinde geçerlidir (5. Madde). Eğer bir kişi bir defa rüşvet suçundan mahkum olmuş ve ikinci defa aynı suçla itham ediliyorsa, almış olduğu para iki kat olarak alınıp, iki sene kürek ve beş sene sürgün cezasına çarptırılarak tüm maaşı kesilecek ve memuriyetten bir daha geri alınmamak üzere çıkarılacaktır (6. Madde). Rüşvet verende iki sene kürek veya buna bedel beş sene sürgün cezasına çarptırılıp ömürlerinin sonuna kadar devlet hizmetine alınmayacaklardır (7. Madde). Rüşvet suçuna karışan kadın olduğu takdirde eğer alınan rüşvetten kocasının haber var ise aldıkları rüşvet iki kat olarak geri tahsil edilecek ve birinci maddedeki cezalar uygulanacaktır. Ancak rüşvet alan kadının evli olmadığı veya olup da rüşvetten kocasının haberinin bulunmadığı durumlarda yalnızca kadın hakkında paranın tahsili ve hapis cezası uygulanacaktır (8. Madde). Rüşvet alan veya aracılık yapan kadınların hem kendileri hem de kocaları hakkında da bir sene hapis veya iki sene sürgün cezası uygulanacaktır (9. Madde). Suçun sabit olması için para veya eşya alınıp verilmesi gerekmeyip tarafların rüşvet sözleşmesi yaptıkları tespit edilirse de rüşvet muamelesi ile itham olunacaklar, rüşvet verenden bir misli alandan ise iki misli para tahsil edilecektir (10. Madde). Bir kişi mal, can ve ırzını korumak için rüşvet vermek zorunda kalırsa bunu hükümete haber vermekle mükelleftir. Durumu görevlilere haber veren kişiden istenen meblağ kendisine ödül olarak verilip, rüşvet alan kişiye ise rüşvet cezası uygulanacaktır. Ancak rüşvet veren kişi durumu zamanında yetkililere bildirmeyip de gizler ise rüşvet vermek suçuyla cezalandırılacaktır (11. Madde). Memurlar görevleri olan işi yapmak için rüşvet istediklerinde durum yetkililere haber verilerek rüşvet suçu ispatlanırsa verilen para geri alınıp yarısı mükafat olarak rüşveti verene iade edilecek, rüşvet alan memur hakkında ise rüşvet cezası uygulanacaktır (12. Madde). Rüşvet alan şahısta en geç iki ay içinde durumu yetkililere haber verirse suç ortadan kalkar ve bu seferde rüşvet veren hakkında ceza

uygulamasına gidilir (13. Madde). Bir mülk veya malı değerinden az veya çok bir fiyata satmakta rüşvet sayılacağından satılan mal veya emvâlin gerçek fiyatı ile satıldığı fiyat arasındaki fark rüşveti alandan iki kat olarak tahsil edilerek rüşveti hem alan hem de veren hakkında ceza uygulamasına gidilecektir (14. Madde). Devlet hazinesine gelir getiren her türlü emvâl mutlaka müzayede usûlüyle halka açık şekilde satılacaktır. Müzayedelerde rakiplerini korkutan veya hile ile iltizâmları alan kişiler ile buna müsâade eden görevliler devlet hazinesini zarara uğrattıkları için kendilerinden bu para tahsil edilecek, buldukları memuriyet ve mansıptan azil edilerek bir sene müddetle hapis veya buna bedel iki sene sürgün cezasına çarptırılacaktır (15. Madde). Yine devlete ait gelirleri rüşvet yoluyla satan kişilere de hazineyi zarara uğrattıktan dolayı on dokuzuncu maddedeki sirkat cezası uygulanacaktır (16. Madde). Bir kimseyi öldürtmek için verilen rüşvette ise rüşveti alan, veren ve aracılık eden hakkında ceza kanunundaki cinayet hükümleri uygulanacaktır (17. Madde). Devlet-i 'Aliyye hizmetinde çalışan yabancı memurlar hakkında rüşvet almak veya vermek suçlaması olduğunda eğer suçu ispatlanırsa devlet hizmetinde çıkarılıp durum kendi sefaretlerine bildirilecektir (18. Madde).

Nizâmnâmenin ikinci kısmı ise sirkat suçlarına dair hükümleri içermektedir (19-23. Maddeler). Buna göre, her kim devlet hazinesini nakden ve aynen sirkat yoluyla zarara uğratırsa, sirkat olunan şey iki kata olarak tahsil edilip, eğer devlet memuru ise bir daha memuriyete alınmamak üzere maaşı kesilip, memuriyetten çıkarılarak, bir sene müddetle küreğe veya üç sene hapis veya beş sene sürgün cezasına çarptırılacaktır. Yok eğer sirkat suçu işleyen kişi devlet memuru değilse hiçbir vakitte memuriyete alınmayacaktır (19. Madde). Yine devlete ait herhangi bir şeyin alınmasına, satılmasına veya imaline memur olan kimse alım-satım işlerine fesat karıştırırsa hazineyi zarara uğrattığı için önceki maddedeki ceza uygulanacaktır (20. Madde). Ayrıca bu suçu işleyen kimse memuriyette değilse devlete verdiği zarar iki kat olarak tahsil edilip, önceki madde de belirtilen kürek, hapis veya sürgün cezasından birisi uygulanacaktır (21. Madde). Yine devlet memurları miriye ait borçların tahsilinde para veya hediye alarak tahsilatı yapmaz veya yarısını tahsil ederek hazineyi zarara uğratırsa rüşvet suçu işlemiş olarak kabul edilir. Buna müsâade eden memur ise mansıbından azil edilerek devletin uğradığı zarar bir kat olarak tahsil edilir (22 ve 23. Madde).

Nizâmnâmenin üçüncü bölümü ise alınması rüşvet sayılacak ve sayılmayacak hediyeleri tespit etmiştir (24-26. Maddeler). Buna göre, ihtiyaç

sahipleri tarafından “*atiyye ve sadaka*” olarak memurlara getirilmiş olan meyve ve meşrubat gibi değersiz şeyler ancak parası ödenmek suretiyle alınacaktır. Dostlar arasında az miktarda hediye verilmesi uygundur. Yine aynı dairede çalışan bir hademeye de bahşış verilmesinde sakınca yoktur. Ancak bunların dışındaki her türlü hediye alış-verişi rüşvet cezasını gerektirmektedir (24. Madde). Devletçe alınıp-verilmesi usûl haline gelen hediyelerin ise ancak padişah irâdesi ile alınıp-verilmesi gerekirken bunun dışındaki hediyeler ise rüşvettir (25. Madde). Yine düğünlerde hademe gibi görevli devlet memurlarına bahşış verilmesi uygun olup bunu dışında verilecek her türlü hediye ve para rüşvettir (26. Madde).

Nizâmnâmenin dördüncü bölümü ise sayılan suçlarla ilgili davaların muhakemesinin yapılmasına ilişkindir (27-30. Maddeler). Buna göre, valiler, defterdarlar, mal müdürleri, kaymakamlar ve meclis azası gibi yüksek dereceli memurların muhakemesi mutlaka İstanbul'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de yapılacaktır. Bunlardan başka taşralarda bulunan küçük dereceli memurların muhakemesi ise eyalet merkezinde bulunan meclis-i kebirde yapılacak ancak karar Meclis-i Vâlâyı Ahkam-ı Adliye'de görüşüldükten sonra padişahın onayı ile kesinleşecektir. Eğer itham edilen suç hakkında ileri sürülen kanıtlar yetersiz ise İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'da tekrar muhakeme olunacaktır. Eğer bu türlü bir suçtan dolayı Vükela-yı Devlet-i 'Aliyye'den birinin muhakeme gerekirse Meclis-i Tanzimat'taki muhakemeden sonra Meclis-i Vükela'da dahi tedkik olunarak padişahın onayına sunulacaktır.

Ek maddede ise yürürlükte olan ceza kanunnamesinin bu nizâmnâmenin ilan edildiği gün ilga olacağı ifade edilmiştir.

Nizâmnâmenin yayınlanmasından sonra rüşvet ve yolsuzluklarla mücadeleyle başlandı. Çünkü Mehmed Ali Paşa meselesinin gün ışığına çıktığı sırada bir de Nevrekoplu Mehmed Bey meselesi ortaya çıktı. Mehmed Bey, ağnam vesâir iltizâmat için Mehmed Ali Bey'e verdiği on yedi bin kese akçenin geri alınması için davacı oldu. Durum Meclis-i Tanzimat'a havale edildi. Ancak Mehmed Ali Paşa ısrarla meclise bilgi vermekten kaçınıp araya Fransa Sefareti'ni dahi sokmaya kalkıştı. 15 Nisan 1855 tarihinde Abdülmecid, Sadriâzam Reşit Paşa, Şeyhülislam Ârif Efendi, Serasker Rıza Paşa, Kapudan Paşa, Fethi Paşa ve Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa'yı Mâbeyn-i Hümayun'a çağırarak Mehmed Ali Paşa'nın bazı uygunsuz işlere kalkıştığı için terbiyesinin lâzım geldiğini beyan etmesi üzerine derhal bir mazbata hazırlanarak vükela tarafından mühürlenip bir Hatt-ı Hümayunla

Kastamonu'ya sürüldüğü bildirildi. Fakat kısa bir süre sonra 2 Mayıs 1855 tarihinde affedildi⁴³.

15 Temmuz 1855 tarihinde Abdülmecid'in de iştiraki ile toplanan Meclis-i Umumi'de, vâridât ve devletin masraflarına dair Meclis-i Tanzimat'ta kaleme alınmış olan nizâmnâme okunup Meclis'in sona ermesinden sonra vükela ve sudûr, huzur-ı hümayuna girmiş ve Padişah, "*her vakit me'murlar îfa-yı me'muriyyete sıdk-u istikamet ile müdavemet etmelidir. Hele harb üstü her iş iki kat olduğundan şimdi herkes iki kat ziyâde gayret etmelidir ve sıdk-u istikamet ile hizmet ve gayret edenler haklarında mükâfat olunacağı gibi hilâfında bulunanların dahi icra-yı mücâzâtlarında dakika fevt olunmalıdır*" buyurmuştur⁴⁴.

Bir süre sonra, 28 Z 1274 / 9 Ağustos 1858 tarihinde Türk Ceza Hukuku'nun 1926 yılına kadar temelini teşkil eden yeni Ceza Kanunnâmesi yürürlüğe girdi⁴⁵. Kanunnâme'nin Üçüncü Faslı, "*Rüşvet Beyanındadır*" başlığıyla ve Dördüncü Faslı ise "*Sirkât-i Emvâl-i Mîriye ve İrtikâb-ı sâire*" başlığı ile arasındadır. Bu Kanunnâme, yukarıda izah ettiğimiz (1855) Nizamnâme'nin rüşvet ve hediyelere ilişkin hükümlerini içermektedir. Yalnızca ilk maddesinde (67. Madde) rüşvetin tanımı yapılmıştır: "*Tervîc-i merâm için ne nâm ile olur ise olsun her ne ki alınub virilür ise rüşvettir.*" Aynı madde her türlü menfaati rüşvet olarak tanımlamıştır. Önceki Nizamnâme'nin rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyelerle ilgili hükümleri zikredilmiş ve böylece rüşvet suçunun unsurları toplu bir tarzda belirtilmiştir. Eski Nizamnâme'nin hükümleri aynen yer alırken sadece rüşvet alan, veren ve aracılık edenlere ilişkin cezalarda değişiklikler yapılmıştır. Meselâ eski nizamnâme, rüşvet alana memuriyetten çıkarma, bir misli para cezası ve bu suçu ilk defa işlemiş ise bir sene hapis veya iki sene sürgün cezası vermekte iken bu Ceza Kanunu'nda da yine memuriyetten çıkarma, bir misli para cezası uygulaması vardır. Ancak bu suçun ilk defa işlenmiş olması durumunda muvakkaten (geçici) kalebend cezası ile altı sene sürgün (tard) cezası uygulaması vardır. Aynı cezalar rüşveti veren ve aracılık eden içinde geçerlidir. Sirkat yani devlet malını çalmak suçu aynen rüşvet gibi değerlendirilmiş eski nizamnamedeki hükümler aynen korunmuştur. Yine bu kısmın tek değişiklikleri ceza uygulamalarıdır. Eski nizamnamede devlet malını sirkat eden kimseye memuriyetten ve rütbeden

⁴³ A.Lütfî Efendi, a.g.e., s.115; Cevdet Paşa, a.g.e., s.36-39.

⁴⁴ Cevdet Paşa, a.g.e., s.50-51.

⁴⁵ Mumcu, a.g.e., s.284; Ceza Kanunnâmesi, 28 Z 1274 / 9 Ağustos 1858 tarihli olup tam metni, *Düstur*, I. Cilt, sene 1279, s.84-144 arasındadır. Rüşvet ve sirkat ile ilgili bölümler ise s. 98-104 arasındadır.

çıkartılma ile maaşının kesilmesinin yanında devlete verilen zararın iki kat olarak tazmini, bir sene kürek veya üç sene hapis veya beş sene sürgün cezası uygulanırken, yeni kanunda aynı hükümlerle beraber kürek, hapis veya sürgün cezasının yerine alt sınırı belli olan beş seneden az olmamak üzere kalebend cezası uygulaması vardır.

Sonuç olarak, XIX. Yüzyılda devleti içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik çöküntüden kurtarmayı amaçlayan II. Mahmud bir takım hukuki düzenlemeler yaptı. Asıl amacı devlet memurlarının azil ve atanmasında belli bir düzen kurarak alınıp verilmesi adet haline gelmiş olan rüşveti engellemektir. O'nun başlattığı reformların bir devamı olarak Tanzimat Ferman'ı ilan edildi. Ferman'ın ilanı ile birlikte yolsuzlukların önlenmesine dair bir takım kanun ve yönetmeliklerin yapılmasına hız verildi. Ancak yapılan her kanuni düzenlemenin amaçlanan sonuçları verdiğini söylemek güçtür. Özellikle devlet memurları arasında menfaat sağlamaya yönelik olarak yayılmış olan rüşvetin önüne geçmek mümkün olamamıştır. Çünkü çıkarları zedelenen her dereceden memur bir yolunu bulup tekrar rüşvet almaya devam etmiştir. On yıl önce yapılan bir kanunda akrabalar arasında hediye alınıp verilmesinde bir sakınca görülmemiş iken on yıl sonra yapılan yeni bir kanunda alınacak hediyenin cins ve miktarının dahi açık açık tasvir edilmesi lüzumu hissedilmiş hatta yasaklanmıştır. Cezaların artırılması bile rüşvet ve sirkat suçunun tamamen engellenmesine yetmemiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Düstur, I.Cilt, sene 1279.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Onu Takiben Neşrolunan Nizâmname ve Talimatnâmeler, **Başbakanlık Arşivi, Divân-ı Hümayun no: 82.**

Takvim-i Vekâyi, def'a 288, 289, 292, 293, 416, 419, 461, 519.

II. Araştırma ve İncelemeler.

Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IX**, (Yay. Münir Aktepe), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1984.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, Eren yayınları, İstanbul 1993, s.250-251.

Cevdet Paşa, **Tezâkir (1-12)**, (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991.

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 1997.

_____, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmîyye'ye Dâir Cezâ Kânûnnâme'si", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: XIV / 25**, Ankara 1982, s.139-161.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876) I**, (Türkçesi: Osman Akınhay), Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)**, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s.361-424.

Karal, Enver Ziya, "Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 1**, (1941), s.45-65.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK, Ankara 1985.

Mumcu, Ahmet, **Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, Ankara 1969.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK, Ankara 1999.

Uzun, Ahmet, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme 1841)**, Eren yayınları, İstanbul 2002.

Veldet, Hıfzı, "Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat", **Tanzimat I**, MEB., İstanbul 1999, s.139-209.